

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2024-2-64-74

**ВИЖАГИҶОИ КОРБУРДИ
САНЪАТИ ТАЛМЕҲ ДАР
ОСОРИ КИСОИИ МАРВАЗӢ**

Манонова Маҳфуза Тошпӯлодовна, сармуаллими кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва китобиносии факултети санъати МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИГУРЫ
РЕМИНИСЦЕНЦИИ (ТАЛМЕХ)
В ТВОРЧЕСТВЕ КИСАИ
МАРВАЗИ**

Манонова Маҳфуза Тошпӯлодовна, ст. преподаватель каф. гуманитарных дисциплин и библиографии ф-та искусств ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

**FEATURES OF USING THE
FIGURES OF REMINISCENCE
(TALMEH) IN THE CREATIVE
WORK OF KISAI MARVAZI**

Manonova Makhfuza Toshpulodovna, senior lecture of humanitarian discipline and bibliography department of art faculty under SEI “Khujand state University named after academician B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: mahfuza.manonova@mail.ru

Вижагиҷои истифодаи санъати бадеии талмеҳ дар эҷодиёти шоири маъруфи нимаи дувуми садаи X – аввали асри XI Кисоии Марвазӣ баррасӣ шудааст. Зикр гардидааст, ки дар эҷодиёти шоир санъати талмеҳ аз ҷиҳати чандомади қорбасти баъди санъати ташибеҳ ҷойи дувумро ишғол мекунад. Намунаҳои санъати талмеҳи дар эҷодиёти Кисоӣ қорбастишударо ба тариқи зайл тасниф кардан мумкин аст: а) талмеҳоти мазҳабӣ, ки ба вақоеи зиндагии Алӣ ибни Абутолиб ва муҳорибаи Карбало (12 октябри соли 680) ишора мекунад; б) талмеҳ ба асомии қаҳрамонони дostonҳои шиқии асарҳои адабиёти араб, аз ҷумла Лайлӣ, Юсуф ва Зулайхо, Саъд ва Асмо, Урва ва Афро; в) талмеҳоте, ки ба вақоеъ ва қаҳрамонони қабл аз исломи Эрон ишора мекунад. Дар иртибот бо он нукта, ки шоир пайрав ва мубаллиғи фаъоли мазҳаби шиа буд, қисми асосии талмеҳоти эҷодиёти ӯро талмеҳоти мазҳабӣ ташиқ мекунад. Таъкид шудааст, ки аксаран шоир санъати талмеҳро бо санъатҳои ташибеҳ, муболиға, сачъ ва ташиҳ қорбасти кардааст.

Калидвожаҳо: эҷодиёти Кисоии Марвазӣ, санъатҳои бадеӣ, талмеҳ, ташибеҳ, муболиға, сачъ ва ташиҳ

Анализируются особенности использования художественной фигуры реминисценции (талмех) в творчестве известного поэта второй половины X–начала XI веков Кисаи Марвази. Отмечается, что в творчестве поэта фигура талмех по частоте использования занимает второе место после фигуры сравнения. Фигуру талмех в творчестве Кисаи можно классифицировать следующим образом: а) религиозные талмехи, указывающие на жизненные коллизии Али ибн Абу Талиба, на битву при Кербеле (12 октября 680 года); б) ссылки на имена известных влюбленных из произведений арабской литературы, в том числе Лейли, Юсуфа и Зулейхи, Саъда и Асмо, Урва и Афро; в) талмехи, отсылающие к иранским доисламским событиям и героям. В связи с тем, что поэт был приверженцем шиитского толка ислама и его активным пропагандистом, основной корпус талмехов в творчестве Кисаи составляют религиозные талмехи. Подчеркивается, что чаще всего поэт использует фигуру талмех вместе с фигурами ташибеҳ (сравнение), муболага (гипербола), садж и ташиҳ (олицетворение).

Ключевые слова: творчество Кисаи Марвази, художественные фигуры речи, реминисценция (талмех), сравнение, гипербола, садж, ташиҳ

The article dwells on the features of the use of the artistic figure of reminiscence (talmekh) in the work of the famous poet of the second half of the 10th - early 11th centuries, Kisai Marvazi. It is noted that in the poet's work the figure of talmekh ranks second in frequency of use after the figure of comparison. The figure of talmekh in the works of Kisai can be classified as follows: a) religious talmekhs, pointing to the life conflicts of Ali ibn Abu Talib, to the battle of Karbala (October 12, 680); b) references to the names of famous lovers from works of Arabic literature, including Leili, Yusuf and Zuleikha, Sa'd and Asmo, Urwa and Afro; c) talmekhs, referring to Iranian pre-Islamic events and heroes. Due to the fact that the poet was an adherent of the Shiite branch of Islam and its active propagandist, the main body of talmekhs in Kisai's work consists of religious talmekhs. It is emphasized that most often the poet uses the figure of talmekh together with the figures of tashbeh (comparison), mubolaga (hyperbole), sajj and tashhis (personification).

Key-words: *creative work of Kisai Marvazi, artistic figure of speech, reminiscence (talmekh), comparison, hyperbole, personification*

Дар ашъори Кисоии Марвазӣ баъди санъати ташбеҳ санъати маънавии талмеҳ аз серкорбурдтарин орояи бадеӣ мебошад. Дар ин мақола мо тасмим гирифтём, ки вижагиҳои корбурди талмеҳро дар осори боқимондаи Кисоии Марвазӣ ба риштаи таҳлил кашем.

Дар оғози сухан лозим меояд, ки баъзе мулоҳизаҳоро роҷеъ ба санъати талмеҳ баён кунем, то ҳудуди сохторию мухтавоии мақола мушаххасу муайян гардад. Роҷеъ бо санъати талмеҳ дар аксар асарҳои ба илми бадеъ бахшида, аз ҷумла «ал-Муъҷам»-и Қайси Розӣ, рисолаҳои Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳи Ҳусайнӣ ва дигарон иттилоот зикр шудааст. Муаллифони мухталиф ба доираи санъати талмеҳ дар шеър овардани ишора ба қиссаи машҳур, шеъри машҳур, масали машҳур, оёти қуръонию ҳадиси набавиро ворид сохтаанд ва гузашта аз ин дар бораи ҳуди номи ин санъат – тақдими лом бар мим (талмеҳ) ва тақдими мим бар лом (тамлеҳ) баҳси доманадор оростаанд, ҳаллу фасли масоили мазкур, таҳлили интиқоди нуктаи назари бадеъшиносони гузаштаю муосир берун аз мавзуи мақолаи мо мебошад. Агар дар шеър овардани масалу байти машҳур ва оёти қуръонию аҳодиси набавиро талмеҳ шуморем, масъалаи баҳсбарангези таносуби талмеҳ ба санъатҳои тазмин, иқтибос, ирсолулмасал ба миён меояд ва, бино ба гуфтаи яке аз муҳаққиқон, «бад-ин тартиб маъноӣ талмеҳ шамули густурдае хоҳад ёфт [1, 7]. Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Т.Зехнӣ таърифи зерини талмеҳро пешниҳод кардааст: «...дар адабиёти бадеӣ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, қиссаю афсонаҳо ва ҳоказо санъати талмеҳ номида мешавад» [2, 108]. Мо дар мақола фақат он талмеҳоти ашъори Кисоиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ки дар онҳо ишорае ба қиссаю воқеаҳо ва номи қаҳрамонони асотирию таърихӣ, мазҳабӣ ва ғайра рафтааст.

Зикр кардан зарур аст, ки талмеҳ дар мазмунсозӣ нақши ғаёлол дорад. Бино ба гуфти Шамс Қайси Розӣ «талмеҳ бо алфози андак бар маъноӣ бисёр далолат кардан аст» [3, 301]. Маҳз дар ҳамин таърифи талмеҳ, ки Шамс Қайси Розӣ пешниҳод кардааст, робитаи маъноӣ луғавии ин истилоҳ (**ҷастанӣ барқ**) ва моҳияти таъсири санъат ба таассуроти шунаванда ё хонандаи шеър зоҳир мегардад. Як ишораи кӯтоҳ ба воқеаи таърихӣ, асотирӣ, номи қаҳрамонон ё ошиқону маъшукони ривоятӣ боиси дар зехни хонанда ё шунаванда зинда гардонидани силсилаи ҳодисаҳои марбут ба талмеҳ ва тафсилоти онҳо мегардад.

Муҳаққиқи маъруфи эронӣ Сирусӣ Шамисо гурӯҳбандии зерини талмеҳоти марбут ба ричолро дар китоби «Фарҳанги талмеҳот» пешниҳод кардааст:

1. Талмеҳоти эронӣ; 2. Талмеҳоти сомӣ; 3. Талмеҳоти дигар, ки ӯ онро «чузӣ дигар» (юнонӣ ё ҳиндӣ)» номидааст [1, 8]. Сипас ӯ талмеҳоти сомиро боз ба сомии арабӣ ва талмеҳоти сомии исломӣ ҷудо карда, ба гурӯҳи аввал «зикри ричоли давраи ҷоҳилияи араб

ва ба гурӯҳи дувум зикри ричоли исломиро дохил менамояд». Ба ақидаи ӯ, талмеҳоти ҳиндию юнонӣ бештар марбут ба ричоли илм аст [1, 8-9].

Лозим ба таъкид аст, ки таснифи Сируси Шамисо ба адабиёти форсии тоҷикӣ дар умум, яъне ба тамоми адабиёти ҳазору чандасра дахл дорад. Дар ашъори бозмондаи Кисоии Марвазӣ, ки каму беш 400 байтро дар бар мегирад, чунин танаввуи талмеҳот ба назар намерасад. Бинобар ин, мо талмеҳоти ашъори Кисоиро ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардем:

1. Талмеҳоти мазҳабӣ. Ба ин гурӯҳ ишораҳо ба ҳодисаҳои мухталифи зиндагӣ ва фазилатҳои Алӣ ибн Абутолиб, номи ҷангҳои мазҳабӣ, қаҳрамонони воқеаи Карбало ва дигар ашҳоси таърихӣ дохил мешаванд, ки марбутан ба ин ё он иштирокдорони воқеаи Карбало зикр гардидаанд. Ҳамчунин мо ишораҳоро ба лаҳзаҳои гуногуни зиндагии паёмбарон Мусо, Исо, Нух ва ғайраро низ ба хамин гурӯҳ дохил кардем.

2. Талмеҳоти дostonҳои ишқиву ривоятии назми араб.

3. Талмеҳоти пешазисломӣ. Ба ин гурӯҳ номи Искандар низ бо вучуди юнонӣ буданаш дохил карда шуд.

Дар бораи Кисоии Марвазӣ ва мероси адабии ӯ дар ҳамаи китобҳои таърихи адабиёт маълумот дода шудааст. Ашъори то замони мо расидаи Кисоиро олимони маъруф, аз ҷумла Муҳаммадамини Риёҳӣ, Меҳдии Дурахшон, Начафзодаи Борфурӯш, Гетии Тачрибақор, Алиии Раззоқии Шонӣ бо муқаддимаҳои пурмухтаво ба нашр расонидаанд. Дар Тоҷикистон ашъори Кисоиро дар ҷилди 13 силсилакитоби «Ахтарони адаб», ки «Ашъори ҳакимон ва орифон» ном дорад, Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов ба ҷоп ҳозир кардаанд [4, 39-79].

Табиист, ки дар муқаддимаю пешгуфторҳои нашрҳои мазкур мурағибон роҷеъ ба вижагиҳои ашъори Кисоӣ, аз ҷумла қорбасти санъатҳои бадеӣ ишораҳо доранд. Вале роҷеъ ба талмеҳот дар эҷодиёти Кисоӣ танҳо Алиии Раззоқии Шонӣ дар пешгуфтори китоби «Кисоии Марвазӣ» дар ҳаҷми шаш саҳифа фасли махсусро ба унвони «Талмеҳот ва ишораҳои таърихӣ дар ашъори Кисоӣ» ҷудо кардааст [5,44-50]. Мутаассифона таҳлили талмеҳоти осори Кисоиро мурағиб хеле сатҳӣ анҷом додааст, зеро дар ин фасли китоб на таснифи талмеҳоти ашъори Кисоӣ, на вижагиҳои қорбасти ин санъат, на таносуби талмеҳот бо санъатҳои дигар сурат нагирифтааст. Алиии Раззоқии Шонӣ панҷ байтро аз ашъори Кисоӣ оварда, вақоеъ ё қиссаҳои марбут ба талмеҳоти абёти мазкурро (қиссаҳои тӯфони Нӯх, Юсуфу Зулайҳо, Тури Сино, Урва ва Афро, сумми хари Масеҳо) шарҳ додааст ё бозгӯӣ намуздааст.

Дар бораи вижагиҳои қорбасти санъати талмеҳ дар ашъори Кисоии Марвазӣ, то ҷое, ки нависандаи ин сатрҳо иттилоъ дорад, таҳқиқоти дигаре сурат нагирифтааст.

Талмеҳоти мазҳабии ашъори Кисоӣ. Қисми зиёди талмеҳоти ашъори Кисоӣ ба гурӯҳи талмеҳоти мазҳабӣ тааллуқ доранд. Талмеҳоти ин гурӯҳро ба якҷанд зергурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1) Талмеҳоти мазҳабие, ки асосан ба воқеаҳои дашти Карбало, яъне қушта шудани Ҳусайн ибн Алӣ марбутанд. Аз рӯи таснифи Сируси Шамисо ин талмеҳот ба зергурӯҳи талмеҳоти сомии исломии гурӯҳи талмеҳоти сомӣ дохил мешаванд. Кисоӣ пайраву мубаллиғи фаёли мазҳабии исноаширия буд ва ду қасидаи пурраи ӯ, яке «Сўгномаи Карбало» (таъбири Муҳаммадамини Риёҳӣ) ва дигаре қасидаи маҳфуз дар ҷунги китобхонаи Мадрасаи Сипаҳсолор то замони мо расидааст. Дар қасидаи ҷунги китобхонаи Мадрасаи Сипаҳсолор Кисоӣ афзалияту бартариҳои мазҳабии исноаширияро ба воситаи мадҳу тавсифи фазилатҳои шахси меҳварии ин мазҳаб – Алӣ ибн Абутолиб бозгӯӣ намуздааст. Дар ёздаҳ байти қасидаи мазкур, ки худ 26 байт дорад, санъати талмеҳ истифода шудааст ва ҳашттои он марбут ба қорнамоиҳо, фазилатҳо, сифатҳои Алӣ ибн

Абутолиб аст. Дар дигар шеърҳои Кисой боз панҷ талмеҳи дигар ба чашм мерасад, ки ба Алӣ ибн Абутолиб иртибот доранд. Талмеҳоти мазкурро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

Ба гурӯҳи аввал ашъоре дохил мешаванд, ки дар онҳо қорнамоиҳои Алӣ ибни Абутолиб дар ҳарбҳои маъруфи давраи садри ислом тавсифи шудааст. Лозим ба таъкид аст, ки дар ашъори Кисой Алӣ ибни Абутолиб бо ному алқоби мухталиф зикр шудааст: Алӣ, Муртазо, яъне баргузида, Ҳайдар, яъне шер, Ҳайдари Каррор, яъне Ҳайдари гаштаю баргашта ҳучумкунда, шери Холиқи ҷаббор, шери Худованди ҷаҳон, шери Яздон:

Ҳайдари Каррор, шери холиқи ҷаббор,

Он ки ҳудоро имоми ҳаққи маалҳақ (б.6)¹.

Шоир қаҳрамони ҳудро пешвои барҳаққи роҳи рост меномад. Аз ҷангҳои исломӣ дар ашъори Кисой ишораҳо ба ин ё он воқеаҳои ғазвҳои Хайбар, Хандақ, Ҳунайн мавҷуданд. Аз ҷумла:

Он ки зи Хайбар биканд дар ба шуҷоат,

Саъб ҷунон қуфли оҳанини муаллақ (б.7).

Дар байт ишора ба ғазви Хайбар рафтааст, ки дар он ҳарб «Алӣ даромад ва ҳалқаи дарро бигрифт ва аз ҷои худ барканд ва ҷиҳил газ аз паси пушт бияндохт» [1,80]. Бино ба аҳбори «Таърихи Табарӣ» Хайбар ҳисори яҳудон буд ва ҳафт ҳисор буд, як аз дигар бузургтар. Ва ба хабаре дигар чунин аст, ки «ҳисори берунаро даре буд оҳанин, онро ба ҷаҳор мард дигар кардӣ ва як табақ буд. Алӣ ибни Абитолиб ҳалқадони он дарро бигрифт аз ҷой бичунбонид ва барканду берун андохт» [8, 845]. Абӯалии Балъамӣ дар «Таърихи Табарӣ» ривояти дигареро рочеш ба ин дар низ овардааст: «...ҳадиси дар он буд, ки чун Марҳаб дарақаи Алиро ба ду ним кард, Алӣ даре ё дари ҳисор бар замин афканда, он дар ба дасти ҷаф бигрифт сипар карду ҳамедошт ва бад-он ҳарб ҳамекард... Ва чун шаб андар омад, ... он дар аз даст биявканд ва бозгашт. Ва ёрони Алӣ он ҳафт тан, ки бо ӯ буданд, гуфтанд: «Ҳар ҳафт мард фароз шудем, ки он дар бигирем, натавонистем бичунбонидан» [8, 845].

Ҳамчунин дар байти дигар ба аспсавории Алӣ дар ғазваи Хандақ талмеҳи задааст:

Он ки ба кирдори барқу тезтар аз барқ,

Дулдули шаҳбо равон ҷаҳонд зи Хандақ [б.8].

Талмеҳ ба ҳодисаи зерин марбут аст: «Пайғомбар ба ... малики Миср номае навишт ва ӯро ба ислом фаро хонд. Малики Миср мусулмон нашуд, валекин ҷавоби некӯ бознавишт ва Мустафоро ҳадяе фиристод. Уштуре фиристод гаронмоя номи ӯ Дулдул. Ва пайғомбар баъдҳо он уштурро ба ҳазрати Алӣ дод» [1, 406].

Дар байти дигар Кисой Алӣ ибн Абутолибро маъдани таъвил, яъне маркази таъвил – шарҳу тафсири Қуръон номидааст:

Манзили танзил Мустафои муаллоҷ,

Маъдани таъвил Муртазои муваффақ [б.18].

Дар «Сӯгномаи Карбало» Кисой ба бисёре аз иштирокдорони воқеаи дашти Карбало талмеҳан ишора кардааст ва талмеҳоти ӯ дар бобати намояндагони лашкари Язид ҳамагӣ суҳанони дурушту хашин ва лақабҳои таҳқиромезро истифода мебарад, нисбат ба мақтулони Карбало бошад бо раҳму дилсӯзӣ ва андуҳи хеле амиқ суҳан меронад:

Мероси Мустафоро, фарзанди Муртазоро,

¹ Ҳамаи мисолҳои шеърии дар қавсайни мураббаъ омада, аз қасидаи ҷунги Мадраси Сипаҳсолор гирифта шудааст, ки тавсифи китобшиносии он дар пайнавишт таҳти шумораи 6 омадааст. Абёти шоҳиди дар ҳилолайн омада аз ашъори Кисоии Марвазӣ, ки устод Муҳаммадамини Риёҳӣ дар китоби худ овардааст, гирифта шудааст ва тавсифи китобшиносии маъҳази мазкур дар пайнавишт таҳти рақами 7 мазкур аст.

Мақтули Карбалоро тоза қунам тавалло (б.30).

Бечора Шаҳрбону масқул карда зону,

Бечода гаит лўълў бар дарди ношикебо (б.42).

Он Зайнаби гиревон андар миёни девон,

Оли Зиёду Марвон бо он, наззора гашта амдо (б.43).

Дар байти 30 ибораҳои “**мероси Мустафо, фарзанди Муртазо, мақтули Карбало**” ишора ба Ҳусайн ибни Алӣ аст. Дар байти 42 ишорат аст ба Шаҳрбону, ки бино ба ривоёт духтари Яздигурд подшоҳи Эрон будааст ва дар хилофати Умар асир шудааст ва ба никоҳи Имом Ҳусайн даромадааст. Мегӯянд Зайнулобидин аз ӯ мутаваллид шудааст.

Дар байти 43 манзур аз Зайнаб духтари Алӣ ибн Абутолиб мебошад, ки модари ӯ Фотима духтари паёмбар аст. Дар воқеаи Карбало ҳузур дошт ва бо асирони аҳли байт ба Кӯфа ва Шом рафтааст.

Дар ҳамин байт Оли Марвон ва Оли Зиёд низ талмех ба шумор меравад. Оли Марвон силсилае аз хулафои Умави ҳастанд. Убайдуллоҳи Зиёд аз авлоди Зиёд ибн Абиҳӣ мебошад, ки дар Карбало бо амри Язид Ҳусайн ибн Алиро ба қатл расонидааст.

Бешарм Шимри кофар, малъун Синони абтар,

Лашкар зада бар-ӯ бар чун ҳоҷиёни Батҳо. (б36)

Сиффину Бадру Хандақ ҳуҷҷат гирифта бо ҳақ,

Хайли Язиди аҳмақ як-як ба хун-и кӯшо. (б.39)

Дар байти 36 манзур аз Синон ибни Анаси Нахъӣ аст, ки яке аз сарони сипоҳи Умар ибни Саъд дар воқеаи Карбалост. Шамир ибни Зи-л-ҷавшан (соли қатлаш 66/686) дар воқеаи Карбало дар шумори қотилони Ҳусайн буд. Убайдуллоҳ ибни Зиёд ӯро бо сари буридаи Имом Ҳусайн ба Шом назди Язид фиристод. Ин ном ду гунаи талаффуз дорад: Шамир ва Шимр. Бино ба қайди Муҳаммад Муин: «... дар тадовул номи ӯро Шимр талаффуз мекунанд» [9, 5, 921].

Дар ҳамин байт Батҳо номи водии Макка аст. Роҷеъ ба ин талмех устод Риёҳӣ чунин ҳаде задааст, ки «шояд вачҳи шабах анбӯҳи ҳоҷиён бошад дар водии Батҳо» [7, 70]

Дар байти 39 Сиффин, Бадр, Хандақ номи мавзъеҳост, ки дар онҳо дар солҳои мухталиф ғавҳо ба вуқӯ пайваستاаст. Язид ҳамон Язид ибни Муовия аст, ки баъди падараш Муовия ибни Абусуфён ба маснади хилофат нишастааст. Бо фармони ӯ Умар ибни Саъд омили Убайдуллоҳ ибни Зиёд Имом Ҳусайн ва ёронашро дар Карбало ба қатл расонид.

Дар байни талмехоти арабии исломӣ талмехоте дучор мешаванд, ки дар ашъори Кисоии Марвазӣ муқаррар ба чашм мерасанд ва ҳамаи онҳо вачҳи умумӣ доранд:

Ғарқ макун хешро чаро, ки зи тўфон,

Роҳ кушодаст зи ссафинаву заврақ [б.3]

Чист сафина ҷуз аҳли байти Муҳаммад,

Он кӣ ҳамеша мутаҳҳаранду мусаддақ [б.4]

Ғар наҷоти хеш хоҳӣ, дар сафинай Нух шав,

Чанд бошӣ чун раҳӣ ту бенавои дилраҳин (б.172)

Домани авлоди Ҳайдар гиру аз тўфон матарс,

Гирди киштӣ гиру биншон ин фазаъ андар пасин (б.173).

Дар абёти боло ба воқеаи тўфони Нух, киштии Нух (сафина ва заврақ), ба киштии Нух савор нашудани яке аз фарзандони ӯ ва ҳамзамон ба ҳадиси зерини паёмбари ислом «Масалу аҳли байти масалу сафинати Нухин ман рақиба фиҳо начо ва ман тахаллафа ғариқа» («Аҳли байти ман монанди киштии Нух ҳастанд, ҳар кӣ савор бар он киштӣ шавад, аз тўфони ҳаводис раҳой ёбад ва ҳар кӣ тақаллуф варзад, ғарқ ва ҳалок шавад»)

ишора рафтааст. Хулосаи абёти боло он аст, ки мазхаби шиа ба мисли киштии Нух муътақидонро аз балою хавфҳои дунё начот мебахшад.

Сируси Шамисо дар повараки китоби «Фарҳанги талмеҳот» қайди зерин дорад: «Ҷолиб аст, ки бо вучуди султаи дарозмуддати туркон бар Эрон талмеҳоти туркӣ надорем» [1,8]. Дар ҳақиқат дар ашъори Кисоии Марвазӣ талмеҳоти туркӣ дучор намешавад ба истисноии як маврид, ки ӯ лақаби подшоҳони Чигил – Тагсину Тагинро номбар кардааст:

Сесаду ҳафтад сол аз вақти пайғамбар гузаист,

Сер шуд минбар зи ному хӯи Тагсину Тагин. (б.179)

Ноғуфта намонад, ки шоир халифагони Бағдоду Димишқро, ки ба ақидаи пайравони мазхаби шиа дар маснади хилофат ғосиб ҳастанд, бо ҳамин нафрату бадбинӣ номбар мекунад:

Минбаре, к-олуда гаист аз пои Марвону Язид,

Ҳаққи Содиқ кай шиносад в-они Зайнулобидин? (б.180)

Дар ин байт мурод аз Марвон – Марвон ибни Ҳақим аст, соли 684 ба хилофат расид ва даҳ моҳ халиф буд. Язид ишора ба Язид ибни Муовия ибни Абӯсуфён, дувумин халифаи Банӣ Умия аст. Манзур аз Содиқ – Ҷаъфари Содиқ ибни Муҳаммад имоми шашуми шиён (тав. 699 ғ 702 – ваф.766) аст. Мурод аз Зайнулобидин – Алӣ ибн Ҳусайн ибн Алӣ ибн Абутолиб мулаққаб ба Зайнулобидин мебошад, ки имоми чаҳоруми шиён ба ҳисоб меравад.

Муртазову оли ӯ бо мо чӣ карданд аз ҷафо,

Ё чӣ хилғат ёфтем аз Муътасиму Мустаъин? (б.183)

ал-Муътасим Биллоҳ (833-842) ҳаштумин халифаи Аббосӣ аст. ал-Мустаин Биллоҳ (862-865) халифаи дувоздахуми Аббосӣ мебошад.

Дар қатори талмеҳоти мазхабии ашъори Кисоӣ талмеҳоти хеле ҷолиб ҳастанд, ки ишора ба қиссаи Исо пайғомбар ва сумми хари Масеҳо аз он ҷумлааст:

Муъмин дирам пазирад, то шамъи дин бимирад,

Тарсо ба зар бигирад сумми хари Масеҳо. (б.49)

Дар ин байт ишора аст ба он, ки Язид ба қотилони Ҳусайн ибни Алӣ симу зар пардохта буд, то дар Карбало Ҳусайнро ба қатл расонанд. Шоир муқаддас доштани сумми хари Исоро аз ҷониби масеҳиён ба кирдори зердастони Язид муқобил гузошта, талмеҳи хеле аҷиб сохтааст. Мурод аз хари Масеҳо ривоятест дар бораи он ки «Исо харе (**хар**, **хари Исо**, **хари Исои Марям**, **сумми хар**) дошт, ки барои саёҳат бад-он савор мешуд. Ба назари мусулмонон хари Исо барои тарсоён бисёр муқаддас будааст» [1, 429]. Ва “**сумми хари Масеҳо**” ишора аст ба суханони Ҳусайн ибн Абутолиб, ки рӯзи ошуро пеш аз оғози ҷарб бо лашкари Умар ибни Саъд дар хутбаи худ гуфта буд: “Ё аҳли Кӯфа, ман донам, ки ин сухан маро суд накунад, валекин ман бигӯям, то хуччати Худои азза ва чалла бар шумо бувад ва узри хеш кунам пеши Худои азза ва чалла”. Пас гуфт: “Эй мардумон, шумо ҳама медонед, ки писари Захро – духтари Пайғомбари Худоам азза ва чалла ва писари аммзодаи ӯям – Алӣ ибни Абитолиб. Ва ӯ он касе буд, ки нахуст касе, ки ислом овард, ӯ буд ва Пайғомбар ӯро гуфт: “Дамука дамӣ ва лаҳмука лаҳмӣ ва ано мадинату-л-илми ва Алийун бобуҳо ва Алийун миннӣ бӣ манзалати Ҳоруна мин Мусо” (Хуни ту хуни ман аст, гӯшти ту гӯшти ман аст ва ман шаҳри илмам ва Алӣ дарвозаи он шаҳр аст ва Алӣ аз ман ба манзалати Ҳорун аст аз Мӯсо). Ва амми ман Ҷаъфари Тайёр аст ва амми падарам Ҳамза аст – саййиду-ш-шуҳадо ва ман бародари он касам, ки Пайғомбар сала-л-Лоҳу алайҳи гуфт: “Шабобун аҳлу-л-чаннати”(Ҷавононе аҳли бихиштанд). Агар шумо ба Худо бигаравидаед ва ба ҷадди ман, ки Расул аст мар Худойро чалла чалолуху, бинед, ки **тарсоён сумми хари Исо** чӣ гуна азиз медоранд ва он ки ҷухудонанд ва чизе ёбанд аз они Мӯсо, ҳамчунон кунанд ва ҳар дине мар расули хешро чӣ гуна киромӣ кунанд [8,2,1179].

Дар ашъори Кисой воқеаҳои марбут ва паёмбар Нух панҷ бор талмеҳан зикр шудааст. Дар ҷаҳор маврид дар талмеҳот ривоят дар бораи тӯфону кишти ва марбутан ба он тарғиби мазҳаби шоир таъкид гардидааст, ки баъзеи он абётро дар боло зикр карда будем. Дар байти зерин, ки ба ақидаи мутахассисон гумон меравад марсияест ба кушта шудану маросими дафни охири шохзодаи сомони Мунтасир бахшида шудааст [7, 23], тӯфону киштии Нух чун ҷузъи санъати ташбеҳ истифода гардидааст:

*Аз оби дида чу тӯфони Нух шуд ҳама Марв,
Ҷанозаи ту бар он об ҳамчу киштии Нух (б.60).*

Дар ду маврид шоир воқеоти марбут ба зиндагиномаи Исо пайғомбарро талмеҳан истифода бурдааст. Талмеҳи яқум ба “сумми хари Масеҳо” дар боло мавриди таҳлил қарор гирифт.

*Насими нимшабон Ҷабраил ғашт магар,
Ки беҳу шоҳи дарахтони хушк Марям ғашт. (б.58)*

Ишора аст ба бордор шудани Маряма Узро аз дами Ҷабраил, ки ба сабз гаштани дарахтони дар зимистон хушкшуда зери таъсири боди баҳор ташбеҳ шудааст. Азбаски сухан дар бораи бо Исои Масеҳ бордор шудани Марям меравад, мо ин талмеҳро ба қатори талмеҳоти мазҳабии марбут ба Исо дохил кардем.

Дар як маврид Кисой ба саргузашти Мусо пайғомбар талмеҳ задааст:

*Гулиан чу рӯи Лайлӣ, ё чун биҳишти Мавлӣ,
Чун талъати таҷаллӣ бар қӯҳи Тури Сино. (б.15)*

Ишора аст, ба қиссаи аз Худованд дархости дидор кардани Мусо, ки аз Ҳақ(қ) дархост: «Раббӣ, арини анзур илайка» (гуфт: «Ё Рабб, дастуре деҳ маро то ба ту андар нигарам»). Пас Худои таоло як зарра аз дидори хеш ба қӯҳ афканд ва қӯҳ аз ҳайбати он битаркид ва ба шаш пора шуд ва ҳар поре аз он ба ҷое афтод (10, 65).

2. Зикри номи ошиқону маъшукони ривоятҳои назми арабӣ. Ишорат қардан ба номи ошиқону маъшукони масалии араб дар шеърҳои тоҷикӣ ҳанӯз дар осори Рӯдакӣ ва дигар шоирони давраи Сомонӣ ба назар мерасад. “Пас аз истилои арабҳо ва ҷорӣ шудани забони арабӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон аҳли адаби ин сарзамин ба мероси адабии мардуми араб шиносӣ пайдо қарданд. Минбаъд дар ашъори суханварони ин сарзамин истифодаи суварӣ хиёли эҷодӣ шифоҳӣ ва адабиётӣ хаттии арабӣ бештар роиҷ мегардад” [11,10]. Дар ашъори Кисой чунин талмеҳот дар ҷаҳор байт дучор мешавад, ки ҳамаи онҳо дар қасидаи «Сўгнома» омадаанд ва дар ҳамаи абёти мазкур талмеҳот бо санъати ташбеҳ ва, он ҳам бошад, талмеҳи равшан бо ёридиҳандаи монандии (адоти ташбеҳ) чун омадаанд, ки дар бораи сабаби ин ҳодиса каме поёнтар мулоҳизаҳоямонро изҳор мекунем.

*Дашт аст ё ситабрақ, боз аст ё Хуварнақ,
Як бо дигар мутобақ, чун шаъри Саъду Асмо (б.6).*

*Бар шоҳи сарв булбул, бо сад ҳазор гулгул,
Дурроҷ боз бар гул чун Урва неши Афро (б.10).*

*Гулзор бо таассуф хандид бетақаллуф,
Чун неши тахти Юсуф рухсоран Зулайҳо (б.12).*

*Гулиан чу рӯи Лайлӣ, ё чун биҳишти Мавлӣ,
Чун талъати таҷаллӣ бар қӯҳи Тури Сино (б.15).*

Дар байти аввал Саъду Асмо номи ошиқу маъшук дар адабиётӣ араб аст, ки аҳёнан дар адабиётӣ тоҷик низ ба онҳо дар вафодорию садоқат, ишқу муҳаббат ва ғайра масал мезананд.

Дар байти дувум ишора ба шоири араб Урва ибни Қизом, ки ошиқи духтари амми худ Афро буд, он ду аз қӯдакӣ бо ҳам бузург шуда буданд ва чун Урва аз Афро хостгорӣ қард,

модари Афро кобине газоф пешниҳод кард. Урва дилозурда ба сафар рафт. Афроро ба занӣ ба марде умавӣ доданд. Урва аз сафар бозгашт ва ба дидани Афро рафт ва саранҷом дар ҳудуди соли 35 ҳичрии қамарӣ аз шиддати ишқу андӯҳ бимурд [1, 398]. Дар бораи талмеҳоти байти севум мо дар мақолае изҳори назар кардаем (12, 43). Ноғуфта намонад, ки қиссаи Юсуфу Зулайҳо дар Қуръони маҷид омадааст, бино бар ин байни мардум маъруфият дорад. Дар бораи талмеҳи Тури Синою таҷаллий каме болотар суҳан ронда будем. Аз мавҷудияти талмеҳот ба қиссаҳои ошиқонаи арабӣ дар эҷодиёти шоирони давраи Сомонӣ метавон бо итминон гуфт, ки дар асри X мардум бо қиссаю ривоятҳои адабиёти араб ошноии комил доштаанд. Хеле аҷиб аст, ки дар ашъори Кисой ба саргузашти қаҳрамонону дostonҳои ишқии соф тоҷикӣ ва юнониасли дар байни тоҷикон роиҷ, аз қабилӣ Фарҳод, Ширин, Хусрав, Вис, Ромин, Вомиқ ва Узро ишорате ба чашм намерасад.

3. Ба ин гурӯҳ талмеҳоте дохил карда мешаванд, ки ба қиссаю дoston, воқеаю қаҳрамонии қаблазисломии Эрон ишорат мекунанд. Масалан, дар байти поён ба мақсади таъкид кардани разолату ваҳшигарии лашқариёни Оли Зиёду Марвон дар воқеаи Карбало меғӯяд:

Муъмин чунин таманнӣ ҳаргиз кунанд? Нағӯ, не!

Чунин накард Монӣ, на ҳеч габру тарсо (б.44).

Дар абёти зер шоир аз қасри Хуварнақ, ки Нуъмон ибни Мунзир барои Бахроми Гӯр дар Ҳира сохта буд, ёд кардааст. Вале вобаста ба нияти эҷодӣ дар ду байт номи қасро ба маъноҳои мухталиф корбаст мекунад:

Дашт аст ё ситабрақ, боғ аст ё Хуварнақ,

Як бо дигар мутобақ, чун шеъри Саъду Асмо (б.6).

Дар ин байт боғи Хуварнақ чун тимсоли зебӣ зикр шудааст. Эҳтимол сабаби тимсоли зебӣ ҳисоб шудани Хуварнақ на танҳо вобаста ба тавсифи қасри мазкур дар дostonҳои таърихномаҳо, балки дар он низ бошад, ки ҷуғрофидонони мусулмони қуруни вусто ҷаҳор ноҳияро биҳишти рӯи замин ё «ҷаннати арбаа» шумурданд ва яке аз онҳо ҳамин қасри Хуварнақ буд.

Дар байти зер бошад, шоир таъкид мекунад, ки тавсифи Сарирӯ Хуварнақро бас карда, аз самими қалб ба мидҳати Оли Расул кӯшидан лозим аст, зеро роҳи наҷот маҳз ҳамин аст:

Мидҳати оли Расул аз дилу ҷон хон,

Сер шав аз қиссаи Сарирӯ Хуварнақ [б.22].

Дар чанд маврид Кисой номи шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон, аз ҷумла Бухоро ва Марвро номбар кардааст. Дар байти зер ӯ аз ҷӯи Муълиёни маъруф, ки алҳол вучуд надорад, ёдоварӣ мекунад:

Ғар тахти хусравонӣ в-ар нақши чиниёнӣ

В-ар ҷӯи Муълиёнӣ - пирояи Бухоро (б.25).

Дар ашъори боқимондаи Кисой мо 45 мавриди корбасти санъати талмеҳро ба мушоҳида гирифтаем. Чи тавре ки дар боло зикр шуд, баъди санъати ташбеҳ санъати талмеҳ дар ашъори шоир аз ҳама бештар дучор меояд. Талмеҳоти шоир асосан талмеҳоти мазҳабӣ ё ба ибораи Сирусӣ Шамисо талмеҳоти сомии ислomiанд. Дар бештар аз сӣ байт Кисой барои ифодаи матлаб талмеҳоти мазҳабиро истифода бурдааст, ки мо ишораҳо ба қаҳрамонону паёмбарони қиссаҳои масеҳию яҳудӣ, аз қабилӣ Исои Масеҳ, Марям, Тури Сино, Мӯсо, Ҷабраил. Нух, киштӣ, тӯфонро низ ба шумори ҳамин гурӯҳ ворид кардем. Лозим ба таъкид аст, ки дар бештар аз даҳ байт санъати талмеҳ бо ташбеҳ дар як байт истифода шудааст ва ин тарзи корбасти санъатҳои бадеӣ асосан дар қасидаи «Сӯгномаи Карбало» дучор мешавад. Дар абёте, ки бо талмеҳу ташбеҳ музайян гаштаанд, амалан ташбеҳоти пӯшида, мураккаб, баргашта, шартӣ, акс ба мушоҳида намерасад. Қариб ҳамаи ташбеҳот ташбеҳоти равшан аст. Ғайр аз ин, азбаски ҳуди қасида қасидаи мусаммаат аст, дар он санъати сачъ ва

махсусан саҷи мутарраф ва мутавозӣ дар аксари байтҳо корбаст шуда, мусикии калом ва мутаассирии оҳанги шеърро таъмин кардааст.

Дар «Сӯгномаи Карбало» намунаҳои хеле ачибу қолиби истифодаи ташбеҳу талмеҳ ба назар мерасад. Пеш аз байти гурези қасида шоир ба сабзаи навҳези баҳор мурочиат карда меғӯяд:

*Эй сабзаи хучаста, аз дасти барф ҷаста,
Ороста нишаста чун сурати муҳанно.
Донам, ки пурнигорӣ, серобу обдорӣ,
Чун нақши навбаҳорӣ, озодатабъу барно.
Гар тахти хусравонӣ в-ар нақши чиниёнӣ,
В-ар ҷӯи Мулиёнӣ, пирояи Бухоро.*

ва баъд байти гурез меояд:

*Ҳам нагзарам сӯи ту, ҳам нангарам сӯи ту,
Дил н-оварам сӯи ту, инак чаки табарро.*

Яъне шоир ба сабза мурочитакунон меғӯяд: эй сабза, чун сурати хушу зебо ҳастӣ, медонам, ки чун нақшу нигори сақфу девори оташкадаи Навбаҳор пурнигор ҳастӣ ва мисли тахти хусравон ва нақши чиниён ва зеби шаҳри Бухоро – ҷӯи Мулиён ҳастӣ, аммо ба сӯи ту нигоҳ намекунам ва ҳатти ҷудой (чаки табарро)-ро менависам. Дар се байт пайдарҳам овардани ташбеҳ, ташҳис ва дар ду байти он илова кардани талмеҳ ва дар ҳамин байтҳо риоя намудани саҷъ дар воқеъ ин абётро хеле хушоҳангу хотирмон сохтааст.

Мисоли дигари хеле қолиб истифода бурдани талмеҳ, ташбеҳ ва муболиға:

*Аз оби дида чу тӯфони Нух шуд ҳама Марв,
Ҷанозаи ту бар он об ҳамчу киштии Нух.*

Дар ин байт дар мисраи аввал гирия мардум ё бисёрии оби дидаи онҳо дар воқеаи қатли Мунтасири Сомонӣ ба тӯфони Нух ташбеҳ шудааст. Дар мисраи аввал санъатҳои ташбеҳи равшан (оби дида – чу – тӯфон), талмеҳ (тӯфони Нух) ва муболиғаи игроқ (мисли тӯфон будани оби дида) корбаст шудааст. Дар мисраи дувум низ ҳамин санъатҳо, яъне ташбеҳи равшан (тобут ҳамчу киштии Нух), талмеҳ (киштии Нух) ва муболиғаи игроқ ба кор гирифта шудааст. Кам иттифоқ меафтад, ки шоир бо чунин маҳорату тавоноӣ дар як байт шаш санъати бадеӣ ва он ҳам ба таври мувозӣ се санъат дар мисраи аввал ва се санъат дар мисраи дувум корбаст намояд.

Ташбеҳоти мазҳабии Кисоии Марвазӣ хеле қолибанд. Масалан нилуфарӣ кабудро дар миёнаи об чунин тасвир кардааст:

*Чун роҳибе, ки ду руҳи ӯ солу моҳ зард,
В-аз митрафи кабуд ридо кардаву изор.*

Вақте дар байт бар замми ташбеҳи мазҳабӣ талмеҳи мазҳабӣ ҳам меояд, он қолибияти хоса касб мекунад:

*Ин дини ҳудоро ба масал доирае дон,
Пайғамбари мо марказу Ҳайдар хати паргор. (б.111)
Илми ҳама олам ба Алӣ дод паямбар,
Чун абри баҳорӣ, ки диҳад сел ба гулзор. (б.112)*

Таҳлили талмеҳоти осори Кисоӣ, махсусан талмеҳоти қасидаи «Сӯгномаи Карбало» собит месозад, ки байни мундариҷаю муҳтаво ва ороҳҳои бадеии шеър пайванди ногусастанӣ вучуд дорад. Ба ибораи дигар, маҳз маъноӣ шеър шоирро водор мекунад, ки ин ё он санъати бадеиро истифода барад. Ва дар навбати худ маҳз ҳамин санъатҳои бадеӣ маъноӣ шеърро тақвият медиҳанд ё бори маъноӣ шеърро мекашанд.

Як нуктаро махсус таъкид кардан зарур аст, ки талмеҳоти дар осори Кисоии Марвазӣ корбастишударо хонандагони ашъори ӯ хуб мефаҳмиданд ва бо онҳо ошноии комил доштанд. Азбаски қасидаҳои мазҳабии Кисоӣ қасидаҳои мавъиза буданд, яъне дар маҷлиси вазъ қироат мешуданд, шоир бештар санъати талмеҳ ва ташбеҳи равшан, ҳамчунин санъати сачъро истифода бурдааст, то аз як тараф таъсирбахшии шеър афзун гардад ва, аз дигар тараф, идроки он аз ҷониби мухотабон осон бошад.

Дар асоси таҳлили корбасти санъати талмеҳ дар ашъори Кисоии Марвазӣ ба хулосаҳои зерин расидан мумкин аст:

- дар эҷодиёти Кисоӣ санъати талмеҳ баъд аз санъати ташбеҳ яке аз санъатҳои серистеъмол ба шумор меравад;

- талмеҳоти дар ашъори шоир дучоршавандаро ба се гурӯҳ чудо кардан ба мақсад мувофиқ аст: а) талмеҳоти мазҳабӣ; б) номи ошиқону маъшукони ривоятии назми араб; в) ишора ба воқеаҳо ва ашҳоси ривоятию асотирии қаблазисломии форсии тоҷикӣ;

- қисми асосии талмеҳоти ашъори Кироиро талмеҳоти мазҳабӣ ташкил мекунанд ва азбаски шоир яке аз мубаллиғони мазҳаби шиа буд, дар байни талмеҳот ишораҳо ба лаҳзаҳои мухталифи зиндагӣ ва фазилатҳои Алӣ ибн Абуталиб, ёдоварии ҳодисаҳои гуногун аз саргузаштҳои Мусо, Исо, Нух, воқеаҳо марбут ба дашти Карбало афзалият доранд.

- дар ашъори Кисоӣ ҳамчунин ишораҳо ба номи ошиқону маъшукони ривоятии адабиёти араб, аз қабилҳои Лайлӣ, Саъду Асмо, Урва ва Афро, Юсуф ва Зулайхо ба назар мерасанд.

- дар ашъори то замони мо расидаи Кисоии Марвазӣ мисли эҷодиёти дигар шоирони давраи сомонӣ талмеҳоти туркиасос ба назар намерасад;

- дар эҷодиёти Кисоӣ ҳамчунин ишораҳо ба ҳодисаҳои қаҳрамонони қаблазисломии форсу тоҷик дучор мешавад;

- шоир талмеҳотро дар бисёр мавридҳо якҷоя бо ташбеҳ, беш аз ҳама, бо ташбеҳи равшан, муболиға, ташхис ва сачъ якҷоя истифода бурдааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Шамисо, Сирус. *Фарҳанги талмеҳот*. –Техрон: *Интишороти Маҷид*, 1371. – 652 с.
2. Зеҳнӣ, Тӯрақул. *Санъати сухан*. – Душанбе: *Ирфон*, 1967. – 302 с.
3. Шамс Қайси Розӣ. *ал-Муъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп Урбатулло Тоиров*. – Душанбе: *Адиб*, 1991. – 464 с.
4. *Ашъори ҳакимон ва орифон. Таҳиягарон Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов*. – Душанбе: *Адиб*, 2016. – С.39-79.
5. Шонӣ, Алиш Раззоқӣ. *Кисоии Марвазӣ*. –Техрон: *Интишороти Тиргон*, 1380. – 80 с.
6. Ҳаким, Сайидмуҳаммад Ҳусайн. *Қасидаи навёфтаи Кисоӣ*.// *Номаи Фарҳангистон*, 4/10.
7. Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. *Кисоии Марвазӣ. Зиндагӣ, андеша ва шеъри ӯ*. – Техрон, *ҷопи ҳафтум*, 1375. - 158 с.
8. Балғамӣ, Абуалӣ Муҳаммад ибн Муҳаммад. *Таърихи Табарӣ. Ҷ.2*. – Техрон, 1380. – 1632 с.
9. Муин, Муҳаммад. *Фарҳанги форсӣ. Ҷилди 5*. –Техрон: *Амири кабир*, 1375. – 1229 с.
10. *Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Китоби 1*. – Хуҷанд: *Нури маърифат*, 2007. – 884 с.
11. *Мардонӣ, Тоҷиддин. Рӯдакӣ ва адабиёти араб*. -Душанбе, 2010. – 128 с.
12. *Мулоҳизаҳо роҷеъ ба бадеиёти нахустин қасидаи мазҳабӣ // Номаи Донишгоҳ*. – 2014. - №3 (40). – С. 36-49.

REFERENCES:

1. *Shamiso, Sirus. Talmehot Dictionary*. –*Tehran: Intishoroti majid*, 1371.- 652 pp.
2. *Zehni, Turaqul. Word Skill*. - *Dushanbe: Irfon*, 1967. -302 pp.
3. *Shams Qays Rozi. Al-mu'jam. The author of introduction, explanation and publisher Urvatullo Toirov*. –*D.: Adib*, 1991. – 464 pp.

4. *Prose of Older's and Wisers's. Editors Khudoi Sharifov and Abdushukur Abdusattorov. – Dushanbe: Adib, 2016. –PP.39-79*
5. *Shoni, Alii Razzoqi. Kisoi Marvazi. –Tehran: intishoroti tirgon, 1380. -80pp.*
6. *Hakim Saidmuhammad Husayn. Kisai's unsung kasida.// Bulletin of Farhangiston, 4/10.*
7. *Ruyohi, Muhammad Amin. Kisoi Marvazi. Life, thoughts and his prose. –Tehran, the seventh edition, 1375. -158 pp.*
8. *Balami, Abuali Muhammad ibn Muhammad. Tabari history. V.2.-Tehran, 1380.-1632 pp.*
9. *Muin, Muhammad. Persian dictionary. Volume 5. –Tehran: Amiri kabir, 1375. -1229 pp.*
10. *Translation of Tafsiri Tabari. Book 1. –Khujand: Nuri ma'rifat, 2007. – 884 pp.*
11. *Mardoni, Tojiddin. Rudaki and Arabic Literature. -Dushanbe, 2010. - 128 pp.*
12. *Considerations on the Art of the first Kasida Style// Bulletin of the University. - 2014. - №3 (40). - PP. 36-49.*